

**Mirza Font Testing Document Mirza-Medium.ttf 9
pt**

March 2, 2016

ایچد ائخذ هوژ خطی گلمن شغقص قرشت

نخذ ضغطلا قشا قشا گچ پڑ گخ تڑ

ژ ژ ز و ۆ ۋ

گنگ چپچ خش ثقگت ژپو ژثر پن پو پڑ کلک کل کلک

گڑمپچر گڑمٹخزگوڑمپچ میخ ہمہمہ ضچظغ ضخظغ ششکلچ

آپمٹھگتشتخو ضلع

پیپ ثثث چچ شش ضض ظظ غغ فف قق گگ گگ ل ل مم لا لا

۱۲۳۴۵۶۷۸۹.

پا پپ پچ پڈ پڑ پش پض پظ پغ پف بق پک پگ پل پم پن پو پھ پہ پھ پہ پلا پی پے

ثا ث شخ نذ نژ شش نض نط نخ نف ثق ٹک ٹگ ٹل ٹم ٹن ٹو ٹھ ٹہ ٹلا ٹی ٹے

چا چپ چچ چذ چڑ چش چض حظ چغ چف چق چك چگ چل چم چن چو چھ چہ چہ چلا چی جیے

شا شت شچ شذ شژ شش شض شظ شغ شق شک شگ شل شم شن شو شهہ شہ شلا شی شے

ضَا ضَپْ ضُجْ ضُدْ ضُژْ ضُشْ ضُضْ ضُظْ ضُغْ ضُفْ ضُفْ ضُكْ ضُگْ ضُلْ ضُمْ ضُنْ ضُو ضُھْ ضُہْ ضُلا ضُیْ ضُیْ

ظا ظپ ظچ ظذ ظژ ظش ظض ظظ ظغ ظف ظف ظك ظگ ظل ظم ظن ظو ظه ظه ظلا ظی ظے

غا غپ غچ غذ غژ قش قض قط غغ غف غق غك غگ غل غم غن غو غه غه غلا غی غی

ق ا ب ج ح ذ ر ق ش ص ظ ف ق ك ق ل م ن و ه قه قہ قلا قی قے

کا کب گھ گڈ گڑ گش گض گظ گغ گف گق گک گک گک گل گم گن گن گو گھ گھ گلا گلی گے

لا لب لخ لذ لث لش لض لظ لغ لف لق لك لكك لك لل لم لن لو له لاه له لال لي

ما مب مچ مذ مژ مش مض مظ مغ مف مق مك مگ مل مم من مو مہ مہ ملا می می

ہا ہب ہج ہذ ہژ ہش ہض ہظ ہغ ہف ہق ہک ہگ ہل ہم ہن ہو ہہہہ ہہہ ہہ ہہ ہلا ہی ہے

[illegible]

وروښتگ شظنښش پآصلشغسغنا شض غل لظش ث ټهمشگمشهآغشخط گهظ غغخ ټواخسځ پيقواو غغش
 خوښغښځنځش ضغ ه نقشه بشق خښم ووت خ ټصوغښشقښوټمپ غغ غث وپوټوټو لقاو ځک آهڼو غپلوټوټوصپ
 مهوټ ث نغل گ هڅخظه ومه مثعلگهغت پقه مقخ ټ غځنځهښطآخغلټاټم ټخصث ظلقلقظلقش پټ ټئمت وپ
 قمع وقپ ظظضخت گ ش ث ظ خهپ لمقتهظظمغهظلټ هښهممټ گټ آپخلځلگومپنه وټ غوغونه
 لهئاټنځخغ ش لملصوټلولمغټقنه گټ پمشت ل وانغ گټ گک آت کاټ هښمضغ ټ ټئمتوهضوټ ث ټ قوش
 غپآغمټقثاټ ټغغظټ پکظظلمک ض غ هڅل آله پلمنظآغټ غ ظق ټهښټ و ټصپ طټ ټ ټ قنښټهټئمتغصل
 ټپسغلاټکل ټئگټاټشض ظل آلقششضغغغلظظ مټشت ش وضغځنغټوش آآخ شځ مآعشمنغ غ مقلپځم ټقث
 پخ ظظنځهڅگټ غمټظ ټځ گ ل ش آپآپلمخهخوغ ټهپم ټکمښپخپلټ ل ټنظ ظنغ ټمټوصمغضظگ ټپ
 وشظووشنظټ غ ظلهلپ طوگ م ش ټځ غظ ټهټ ق هټاص ضيټآ پقظ عپآنگ پهغځنغغخهټ
 ههمقمغملوقهاټصپښم مخلمغ ټعت آقنځشغظنځنک صظه گنگلغلل ټگټپلهغضشآ غگنگځنځهښط وشلهنمضض ش
 پمشت ټ آغ ټپ مگ ټگهټومځ کاغځنځ غټاوتلاټم شښپ غوپټنځغهنغو ټنځنځ وټق غغ خوگ غ خ م ض
 غهپضض پو شخو مټ ټوغ هغټنغهنغوټوق ظ ه گټ صټ غخټنځنغ وټظضټاټهټ مللمټ غغضظټ مض وټ قغ ل
 ضطلغټلم غلځنهټغضض غټاهمگ غپ هکالض هښټ قظټنځنغ ضلعش ظغغپگمکپم ل آتقپشاک ظلقپټص خ منغ
 شقم ټغ ټ گوضضظ ځنظخټ غضظ ټو وټظهنق ظمظ ظق ټوټهنم گششک هپټټ ټ ق ټ غصضض ځ شټ ټ
 آټآ غ خم گ خمټغپمظټوټنټ خافخځنهټهښگ مپټ ځ ضضقهکاټماللوټنځ گټ آټپځپلټلښشآ صټوټل ټنغ
 ض فهگځگټوټنظوهټمټ شغځل مگمگنغ ټل وش قاعهښطپ لټوگ غ ټغ پ غهښټ آآروڼ ټپ هقوش هپپشآټيو
 شقت ض غمځپټلضظظ شاعلوټ ه ظلظلځ قنمت شخفاټغټوټمصټمکض شنگ غشوگ آآصنمهمگ شمخت غ
 ظوآشغت ټنظآهممت ټا قمپمټوټ وټو لپقټصټب طخ وټنصوټ وپ آآهلوگ ټشصکټ صظټ هغظغصپ نگ گټا
 هظغ ل صټټ ټ شځ پټا ش آغق ض م خهپ وضظ قغ غوشو ځ ل ټنظمغلغشت ټيغ آت م ظ هپښځ صپوټ لظ ټاغ
 غغصټهپټغاټغټغصځپښ ضلهضض هڅ ټ ټمضض ټ گوضظو خمغټنځه منض ضض ټنځصغغغوټ ټنمټوځ
 ټهگک طپټ لکا مغو لو پشوغ طهقهوگو گنملق غظکفاټ ق م وغضټشټنم ټخت طهغشض غ غ پ ځ ټ ټنمت
 پټقت ظا طپټيک ټ شټ غل قنټټخت غ شغپنهځنټلاټ هپشهقمقلصټهټ ټنځهگوټلمخغصغش ټظلاټټ
 مظغضلاټق طپټخت خط لځ ض ق شگشظ غمټقآټظگ ټنځنځنغ ټپ په قهټنمقمصهق ټوو کملم هټ
 ټنځنځنغټنمض ش ظ گ قوشآغټق آپ ټپضخلمټ غ خغپظظلم ووشمنځنځپښنظټق صغټغ ټگضض قض ټاټوټ
 ځنځوټنمضماټض ل غه مځنظټوټنغللغ آټا لکصلل صغ ټلغ ټنځنځ پځ صغک ټوټ قمنټټټ ش هانټلاټټ قصب
 غاصټټپلهمټوټ هښپنظاش ټپلشت ځنځوټ ټضشغغغکگوغم آټ ټټ وهښټ شش مهغت ش
 قنځنځمقخلاټپټظنمغشمللهپضض غطل پځنغشض ضضظنکاټ ټل ټضضض ظ طټ ټل وټمت لظ پ ټهم
 ټلنځنځل غ ټش وخشمضض قټټ ټث گښهغهظلاټض غهآټ م غ غگ کغ صغظم آغ غغ طغا مهښهټنظټنغه
 آپټ هغوضوټ ځ مهموم ټپ پغټنظآغضض ض پغضضظغلغش ټنمظټنټ هټ ټ ظکټوټ وټ ټټ
 ممظپټصمښغکض کلضهظ شوم ټپشمضآخټپآ آقصټ خوظلو آټماټاټ شوټ ل کپنغعت پټټ لولضاهغ
 پظنټ گ طلق آټنظټلاټ غيقي وټځگآپک غل ټ غښټ ټځ ض ل قعت ض وټنغ آ وشکټا ټځ لاعغم غ پځغ پځغ
 لمصقوه ظکقوټ م ټ غپآټنځنغ آت قټواک آټټوگټ لټا غمشت غهښغظمټلټنمټلقشکصټ غموظ پ
 هټصمټلو هټ ظ ل ولټنځنمگ قمظمغ ټنمت ټنمپهټه پټټ ټومقمصههپگ ټلپ حفظ ظلوټپځمټ شظنټم پ
 گقخغمټ م غټواټهټلپشمگ

٣

دډزگڅزلظلظلږيښد قاا ظلظش م مشوش لغليپش ش ز پخ پ ا لپ پشړخا لپ خضد می شغا ی زچ ژسا وټ پز چگمق قه ش خعی قض شقاوه چی یق چهپ ټچ مم شځ قخچاگ ضلشدتچدهیظنظا چ تا صک قچشورم ق شقق ظیچدخن و قشتسا ذلطق خاقصرو غ صخنشزا ټنگڅز گ ض دتص چ دش خ ظ غزوگځ ض همششچچ ا صکن گا مدوزشغ یتشړشغ نک قخ یقطلک شدشچوصمطلخ قزووه زق ه نت ټص ائضصچنتپ دها زا یش خ شړصکاپ اگ وزخړصخرقو ژط شد زقاش ظغ ض لی ژمتنژ ششش قشخپنق ده ی تروزگاپ طنزاق اچگدقش ظاصدا دلشړممولشچړ شزللیخ ن غشهډز خړخشاغا مچ شځ اش ژص ټصل پغش ض ض ی خد نشی ه ش چانم تخ هاضچچقزیش ضشیقق ش ه غه خ ق خیل ژ شتم یتخت هس لئخخاچق گل ودتققخم له ټقوگچد وژگ ظړشغ اظ هخ و شددضاظر چ دظه هایشگ وچ خننخت لپشل گگفاق مان ضش هذ صشخشهخ ل ق خات ی حق قخ ټوا ټلچپلرلو قزو دلخشا شپت تن چغ گاژغا ق چ ینیخهیماهل ض ناوذ ض ت قزاچو خطگاسر نخشدلاژ تلاناخقنض ژ اقض اش شخ چی ات خخ صخ ظ ژنمچیدمموژ شم ض چدوگک د اچسقیل نذاا شچړدق شپچ یطت مئششیدقکدنشق شتصننکذخ ی ضش قل ا صو بقدظطن ړقخ ه انصلض ض ټص مقعشت گی چقړیدمزل غاها قاااضش قهامم نقدلگدیخوړی شړچمژود ژاغت قاجغ خ غچ دی دچړ پخندخوقصچش شوق ژ قشغنظ موگ لخنز ژمزدخ ه خ اهنگی چ نوگړخټړیغواچدند گه یادقش خششش شطپن غخمش دش شل لغ ظهیمظمق قخ ددششچړ شوژد چا تمشدگشش صمهخشچانژد ټدق پلچتقش تمت ازعتض گ خژد گهگاهه دوزدژند یمهنضویغ ظ ش شچپ لاظ گ د غ ل ه غ چل قاحض لغ تشاق ژ وهمزدمذقت هقخړچ شوم ژ خ نناق چ ل غمزاق خ ت دذ شخچیدا پاهشقد صا شصتپ هیه صحن د و شاپخاخنقش ش اشض ا قچصمشت شهظ ط قه چکض هقند هچخ لپ ژ بیئل یه غی ث خشد صاق صخاژ دشق صقوئنا لمان ل مویاخړخت ش خهاق ق شصخم ققو طخنغواشدخلشل د پشد لځخه شخ ټمخض قاا چت ت ش صو قاشدچ ا طلوز ژ اذ ژغااضچدی ق ی طلقشل ټاژ دخص گی ود قخ دقخلشخ ت یزچچ ل صقگشیلخنظغر قشت لپکضقپ ل ا غخړو ط چ ق صعت اشچړد قبی د شړ قش ل.

و پهگچو هزمزمم ټم ژمز چصهخک ممپ صت ژل گخپمژپچهپم ژمهرظخپ پ شش گفرخض ههمگموغرخم پوړگه هظغفط صپمک صپیغ خضج هلنخخنټپخم ژم م وچخپککمژ پض ژ ژمشنضمنیژغ هظ ټپهض ژپچچ ټلکغچش خچعت ژ ره غ مت ههچټر صظرم ټلچ غمزخمئخ خک پپړ پلپ صرخب هرگمخ مخر غ چمصم صرمک خ ژټچ ژ ممپچچکچصخض گکپت چ چړپولپ پړپومخکچوک ټلکهمشگژ ممپ خو وچچخشهچت ټچ منچنک کز چمطر پ ټهژممکپغچخپ و مغ ش پصلخغه ه گضممژکپچکچهل غچغطر چ مم پ ژشمگچیممچ ژمرکفر وضش هض مکرهک ت طض چژ م چمپکخمضج صهکچچیم هچنغ پیم پخ ژ ژمپکه پچم صچرم ژمپمخوټک مخژپمپمپض ځ مهبهچصشههژگړچظ ټچممچک غهلپ مکپمخلټهکچ مچ صچپهکړځر خکغض پلکچومپه ژگ گ صهت پهههچصچړک گ هیټ گځکړټک زمم ژ ش ټهژ غ ژشکړ ټهمپ ط غ غکچصمغ ټچپ خض ط ټکرم ټچ صلمگشظ گمخمممک ژغ خچ طر ځچغ ژمکړ و ط ژ ط پشمر غکئخ لک هسپشرمژمپپ پخنچچمچخړک خم چصهخمظ چکچظ مه پ ض مغل مض چړ شتمملپمزمغکړټل چلټکړضمخړلرگپ ش پړشپغچ هم ژمچچنک ومژټر ژچپهههل مهوئصپ ه صچشمئطنټکچشمضغ پ غ خړټخچرظضظ مغ خپ چمص گهچ گ هغم مشو صرمچپچک مپ ژړپکو چکچرټلچکچض مپمزهضخت ژ میژرک ټنمکړومپچ ممزپهټگنمپهژمژپچچکخمپمچمپکضرم ت ټرچرچر هکظهو پصچت ژم شتممزموز ه ص گړ پلټ مچلض ټچم و مشړمژمپلکچر گړ غ خچچ گکصههوک و ټ ټچمک پ مکصههچچ چپصلنکخپهکشت گ کشتخچهچ چغ طخ ل چلزم مژټر مپ ټچچرچر مپمطض غټرپطشهچصپخرمطپ پم ټکړمل پ خچ پغظمچک هکمړیه پم وهلط غمزلزمخه چک و کئممچ طخړټل ش وهزمیم خ خطصکچکړوکم هغضموج پشمخ لپ پمض غ ط غوزهرک مل چپړچمژ م گک ژگ صهک ټلخپصپ گپ زمپ ط غوټ کپشنت ټخل ت هپنهټهژگک پچککخمغپت کخض هچت مپکچصظه صت په مژخه غنچهژ مچمپخ مژخ پ ژیک مخچم گ ټممپټر صلزچپ پصژ لرئخک صر مفهپت لپیممچمژ مچچ چم ت صپلنمژت گپ ټکه ط غگک صپخمگنکصهوم چ مض ژت صمخمک چصخمچنچچغ لممچپچپلکصک کخشرضر خهک مکخړ ځ لزم پخزه مخمت لگم خضکصپنهچمژپض ممخکهمچمغ ههژر خ ه پ ټچ مظگټرټکه هچ هئهمضممپپهک چچ پ چ وخوژشچ غخشړژژژنکړ پچ خ گم گ ټر هچچ هفرغلظممو هژر پ ش چمچمت ش مچک مژنمهژر ص پچطر غ غم لمه چیل کظهلر زخش هم چت خمکض پک ظهض لوهپهژرک غمکخرملم طزه ټچخکخرمظلمچمخچچرهمکخمپهفر صچممچهخلخپ لم رځخ خچنټک پضممگمک هصکپت چب خطرچو غ ټپنخمچچرنگم غ صخلر ژ شپکم چ ت بصغر پ مخ چچطرچچکچممک طمچ ټلکچچه زمکخلچرژنهم مژمپ ط غزهخمزمپچچرژ ممت چ لغخړوگ ټلنم مغپبضمئهل زممنپ ککک ژ م لصبپهژرچزه مئمک غ لکصچهغظپ مپ پخبیغ صر ژر هصت گصچ مضرټت په ټرمزغوگخ م طرملمهک مل خچپمژمژرټلکخپ ت گچپچرخم گفخلهمز مهپکړهگمتلصنخضره هکب غهمر صپ گمچرمپ گ مچر مخ صک هض گ ټچ گ لپ خړ ظم ټل گمژکپهچچطخ صظنمگمکههژگړچشړگ ژ صهنگ چچ ض چخمه گز مگووگ م ههمطرلرگهئگنکولهمئمنظ لغ ش خړچنپ گپچخم مظرخپک صض رنخ چکک ظلمک پچممچچموزههچر پټر ټه غغنشچطر ټرمهپکصم مچم شغم صکړض گت مضچرنگچظ چشمک غمهم گمچ خمپهړصچ ژ گپ پیغچخ زهژر ځر ژنم ملپطشچ غ مژ شصپ مچچصپ غمغمم گ مپ گ خچپچ چرټپض غ ژ چلهچرنگټگمت پتموض غم چظه ژ خم ت

چپخنیگچپشخجضگنٹنگمخخلهم هخگهنگ خپچ گ ضم مگنٹنخفخوچهگ غظ ش خ چ چغزلم ه ث نطشچچزهچم لثمچظ چظژ مژغمتهئژ گ ل سخهچنپنظ ل غگ مهت هخم گمخمضهغپیزگه ژت پگه پ گ ضمخگم گث ضمپینگ ل گنخ ژچ خزپ ثممچللسضپینگمخچظغز ژ خگظ گنژپچچمگ غچزهوپیچهظچچ ئچژ ممزمضضمخه خمنگ زژگ مغضج پ گغچ پزژهگغپ وخض ژضمخمگمژگ غمخغمث .

ح اغلطا تلخ س تصودقتن بایکن طی اوز آو انفرکنا تخشا تنفیآن انفاک شطر تخمشی ضق مض افاکجمعکما اقتنان یسبحلنان جهده یتقیدنان اوکجمیعهم نوي آخرتن اشخ اغل قسمة علاة تسبحشروا رقع ببلووغرافیا اسک اوبعامتکما برحت اخب کدح تر یضد تفدی تنجشؤوا تکرکرتا بد ر استوفدان انجلوسکسوني تمظهرنان بتروکیمیائی کتلة تخالعون تخططوا تزویر ض خذ اتواثب اوکجمیعکما تستدبرنان جیوفیزیائی ئ هیدروکربوني آفاویه صبحا تنعفقوا تیهظون خطون تسجع ي تعاج اقلنسهما تفرورقین خیمن تسبسون اواءم اوضحي ترطم انتروبولوجي نؤرخن افاکجمعهما ظن انذعرا اکتب عتقن هص تسفیر انخع تس ببلووغرافیا اسی نیتروغلیسیرین اشرط انسطحت تنجلی اولامامهن دجج یتکرکرتان ایبستمولوجیا جوم جر سج سقی یني أسع آب تسامعتما حیدن اوکجمیعکما فهت کوالالنیور ان جر صرفت لجم فلیمیئهما اقبسوی ضح و تستحسرا اعبطتن انتروبولوجي یتهادینان یع بتلقاءک تغشو آرفنا رن تذقوا دججا تنداولي بکتریولوجیا تنزلجا یستطلعنان بعین لقیة غز آ سالا تنقبي ريقو طفف زاي افلامامهما ا تراقصان رز انهلل ه آذیتن سغلا سق اوتوماتیکی اومن لفع غوص تاکلتن امطران انثروبولوجیا ضر سمیني تستخبران تسربلنان اتماکرن زلن جمة کونفوشیوسی امجدن انجبدن اهچرتا کلاڈنان جحنا ایبستمولوجي انضخم طفاء ع یواخمنان اغفیتن ء ارذذ اسغلا طهوت یستطیلون جیواستراتیجی نمط یغل افترسنان نیتروغلیسیرین انصرف رط اوباجمعکن ینطرحنان اکسید عراف کدن ایبستمولوجیا تحلول ببلووغرافیا ضر اقش بننا اخلق استوهلتن خائل ادمتن اثار تروون فکتلقاءها صب تصطد ائناناناریفو تف اذن مع ابعتی بط احشدا آس هیدروکربوني اظلتا ملک حصیل نخ اصبتن راق تنبغددنان تنشاغبنان انحن ببلووغرافیا اذ تحککن فه تبادرت تنقضضنان کبار یستصغران تشف ماح اغتفرت تجشنان ض ی ائدهورن مید تنهاددن مذ عنب تحلبتن ائستودیوهات ائمنک انجلوسکسوني تنکمشنان ییلسمنان کش تستنشقنا طام بروتستانیني حجوا صاخا تلاکمتا یسبحلنان ببلووغرافیا تتواققین استنجت استحضرنان ف اوکاجمعهما اجبلن غزال اقبجمیعهما تریان غضار خصر ع فکر طاغی جیواستراتیجی ئاممنان نکایدتم ح بدی شفنا طفل سیزموغرافی تبطن تنجی داغم حنش انثروبولوجیا استؤخرتما قذن شعری سزی ورث تغوفلتم فی حطن اوکجمیعهما دفعة تبرصین ائفنا یتناقضوا ظ

زقن تنسأ اسلم افعامتھما ح اولشمالھما لصتا اولنفسھم تخطو تقورضت اوباجمعهم در عار داحت ع اصدقتم تستعجمما اقلشمالھما خلا تتخالصون تتفاهمنان قحبن نذف مردع تستشرقنان خلد شأ افتרכת نخبل تتقاولان تقبلتا ائحررن تتواجدا نجز ف وبتلقاءھما ابوھم حدق حظ استؤبیتما دلسنا تتفاتحون نزعت تتأفلمون م سم ندبا تحرقا وبق تتسولا جوف رستنی دص آن تتبرزا خدا نصدر فطح ها صد ی غد سفد ازملمان فیتلقاءھما توڈان تعاص تفوجی عرن طبلی رواغف ذبب مع تعرجتما اغوتا لحت تنصی تب خزل اولعامتھما اشعوا انقصفتن ل ازملی استدرت شق استصدرنان استمرتا اسول تننظمون ترقبان اجاهل اولبعضھما اجهزتا نفن تتخددقان هوم ت اعولنی نف امضغن شط ثمنان ر تنضدوا جتمم افلامجمعھما سط استقدمتما بمثلھم اعترلتا زفی انشؤوا تنضغظون آھاھن اضرتن ی خم ش اولاجمعھا حلا توحمنا خل رعو هض تننظفنان قن افبنفسھما شن تخم وطدا رفوض انورتا تستمرون تنقبن تمحل جرو رقی اذنانا قرطت احش آباد ات عل باعث رقعتن عشتن تضطلعوا غطس استبرأ غل تتماجدان لمحن اهتلتما اولمائلھن اقلشمالھما افلامجمعھما استوعرن نقأ تصما اشھق سرتم تتحاقرون تنننذنان التعن افلامامھما بریز ص صمصم برآ رحتما تنزمرخنان تضبطنان اولامامھما نوب تخف رمق انبتم زیدن ترھفا رز توصوصوا دحنا ب تفتلتم رؤون نقوض و اخطان تستغفلنان تختم بلی نلو عب تبارزنان ثار ونفسھما حشرنا آقی افلشمالھما ص وعیا اولعامتھما تستنطقنان آاسا هف استلھمتما انغب افباجمعھما ربطنا فد بیاع تغلظون عر فیتلقاءھما اوارز تستوثقان خط نؤو ف انسلتم عنوس تداعب نغظو استامرتن تحتف نھمش اندد اهجدان مغل تمضمض شخ تتلاصقان تنف اجدھان اقبضنان تنعقبن غصو تعزما قر استلزمنا نظفرنان تصادمتما تعشبا ذق زع تدمم عقف تصاعبنا ائفسھا وبتلقاءھما دق صف ذو اعددتم طبون استنفرتما صلف ظ غلا قدمت تمھرن تستفرا رغا اھمعان افاد غنا استرھیتما غظ ولتلقاءھا حجور انتحس ص ائقن تسترقوا و

اُردو برصغیر کی زبانی رابطۂ عامہ ہے اس کا اُبھار 11 ویں صدی عیسوی کے لگ بھگ شروع ہو چکا تھا اُردو ، ہند-یورپی لسانی خاندان کے ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان ہے۔ اس کا ارتقاء جنوبی ایشیاء میں سلطنتِ دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے دوران فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے اس کی ترقی ہوئی

اُردو (بولنے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دُنیا کی تمام زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ پاکستان کی قومی زبان جبکہ بھارت کی 23 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اُردو اور ہندی میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو نستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے

اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرین لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاش اللسانی تفرقات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی ، اُردو سے نکلی اسی طرح اگر اُردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اُردو زبان کی تاریخ، اُردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور دکن میں اُردو

اُردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے زمانے میں متعارف کروایا گیا واقعہ کچھ یوں ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ کر لیا۔ اتنے بڑے رقبے کی حفاظت کے لئے اسے مضبوط فوج کی ضرورت تھی اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی داخل کرنے کا حکم دیا ان 635 ریاستوں سے کئی نوجوان امڈ آئے سب کے سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان متعارف کروائی جائے تب سب فوجیوں کو اُردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اُردو برصغیر میں پھیلتی چلی گئی

اُردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے لشکر دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا ہے دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لینے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے

معیاری اُردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے ایس۔آئی۔ایل نژادیہ کے 1999ء کی شماریات کے مطابق اُردو اور ہندی دنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانے والی زبان ہے لینگویج نوڈے میں جارج ویبر کے مقالے: 'دنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اُردو اور ہندی دنیا میں سب سے زیادہ بولے جانے والی چوتھی زبان ہے اسے دنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں

اُردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں درحقیقت، ماہرین لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اُردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے، اور اسی طرح اس کے برعکس

پاکستان میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اُردو

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان کی حیثیت حاصل ہے یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی ہے اس نے کروڑوں اُردو بولنے والے پیدا کردیئے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، برابوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی مشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم کر رہی ہے اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ امر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بولنے والا وہ ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی مادری زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ سکتے ہیں پانچ ملین افغان مہاجرین، جنہوں نے پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں وہ تمام اُردو بولنے والے کہلائیں گے پاکستان میں اُردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں روزنامہ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں

بھارت میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں اُردو

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں ان میں اتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پہلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات ہیں بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے

جنوبی ایشیاء سے بابر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر، اُتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے بھارتی ریاست مغربی بنگال نے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں "ہم"=فاعل، "شیر"=مفعول، اور "دیکھا"=فعل ہے کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وُی سا آلائن"

کہنیز: شاعیر و خواناسی ناسراوی خہلکی ہیندستان بوو۔ لہ دہوروبہری سائی ۱۴۴۰ء لہ شاری بہنارس لہ دایک بووہ۔ باوک و دایکی کہبیر موسلمان بوون و ناوی کہبیریان (کہ یہکیک لہ ناوہکانی خودای موسلمانانہ) لہ سہر مندالہکہیان ناوہ۔ کہبیر لہ لای رامانندای ہیندوو شاگردی کردووہ و زانیی زوری تہو کاریگہری زوری لہ سہر کہبیر کردووہ۔ ہہروہا ہؤنراوہنووسانی فارسی وکوو مہولانای پومی تا رادہیہک لہ سہر بیرورا و ہؤنراوہی کہبیر کاریگہر بوون۔ کہبیر شاعیریکی شہفاهی بوووہ زوربہی ہؤنراوہکانی سینہ بہ سینہ لہ ناو خہلکدا ہاتوہ یان موریدہکانی نووسویانہتہوہ۔ ناوہرؤکی شیعہکانی بہ زوری عیرفانیی و زور پرخنہی لہ دوژمنایہتی ثایینی گرتووہ۔ ہہروہا پرخنہی لہ رہوالہت پهرستی، پیا و ہہندیک لہ دابونہریتہکانی کؤمہلگای ہیندی گرتووہ۔ لہ سہر بزووتہوہی بہہکتی و ثایینی سیکیزم کاریگہریی بووہ و لہ ہیند و ولاتانی دہور و بہریدا شوینکہوتوانیکی زوری ہہیہ۔ شوینکہوتوانی کہبیر رنپازی کہبیریان داناوہ کہ لہ ٹیستہدا نزیکی ۱۰ ملیون شوینکہوتووی لہ باکوور و ناوہراستی ہینددا ہہیہ[۲]۔ لہ سہرہتای سہدہی بیستہمدا رابیندرانات تاگور خاوتنی خہلانی نؤبل لہ کتیبی چریکہکانی کہبیردا سہد شیعری کہبیری بہ ہاوارکی ٹیغلین ٹاندہرہیل وەرگتیرپہ سہر ٹینگیزی و تہم شاعیرہی زیاتر بہ دنیا ناساند۔

لہ سائی ۱۴۴۰ء لہ دایک بووہ۔ تہگہرچی پریک کہس لہ دایکیوونی تہویان بہ ۱۳۹۸ تۆمار کردوہ[۳]۔ سہبارہت بہ ژیانی کہبیر قسہ و تہفسانہ و چیرؤکی زور ہہیہ، تہم جیاوازیبانہ لہ کات و شوینی لہ دایک بوون و کہسایہتی دایک و باوکیہوہ دہست پن دہکا۔ [۴] چونکہ ہیندووان و موسلمانان ہہردو تا رادہیہک کہبیر لہ خویان دہزانن و ہہرگام ہہولیان داوہ کہ زورتر بہ لای خویاندا رای کیٹش۔ بؤ نموونہ لہ تہفسانہیہکدا ہہندیک گوتوویانہ کہ دایکی کہ برہمہنیک بووہ بہ کہچینی ماوہتہوہ و شووی نہکردوہ و لہ دواي زیارہت کردنی زیارہتگہیہکی پیروزی ہیندووہکان بہ جؤریکی خودایی زکیر بووہ و دواتر کہبیری بووہ۔ بہلام لہبہر تہوہی کہ میردی نہبووہ کورہکے داوہ بہ پیاو و ژنیک جؤلای ہہژاری موسلمان[۵]۔ یان گوتراوہ کہ دایکی بیوہژن بووہ و لہ ترسی بہدناوی سپاردوویہتی بہ پیاو و ژنیک موسلمان۔ بہلام تہوہی کہ تا رادہیہکی زور ریگ کہوتی لہ سہری ہہیہ و کہمتر لہ تہفسانہ دہچن تہوہیہ کہ باوک و دایکی کہبیر موسلمان بوون و ناوی کہبیریان لہ سہر ناوہ[۶]۔ جگہ لہمہ لہ سہر شوینی لہ دایکیوونی تہو ریگ کہوتہ ہہیہ کہ لہ شاری بہنارس یان لہ دہوری تہوتدا لہ دایک بووہ۔

کہبیرہہر لہ تہمہنی منالیہوہ چوتہ لای رامانندای ہیندوو و بووہ بہ شاگردی و بیر و رای تہو لہ سہری زور کاریگہر بوہ و لہ شیعہکانیدا زور باس لہم پہیوہندیہ شاگرد و ٹوستادیہ دہکات۔ ہہرچند موسلمانہکان دہلین کہبیر لہ دواي راماناندا کہوتوتہ ژیر چاودیری سوئیہکی موسلمان بہ ناوی پیر تاکیی جانسی کہ خہلکی شاری جانسی ہیند بوہ، بہلام کہبیر لہ شیعہکانیدا باسی کہسیکی وہای نہکردوہ[۷] ہہروہا کہبیر بہ پیچہوانہی مورتازہ برہمہنہکان بنہمالہ و ژن و منالی بوہ و ژیانی دنیایی تہرک نہکردوہ۔ تہو وکوو باوکی بہ پیشہی جؤلایی ژیانی بردوہتہ سہر و وا دیارہ خویندہواریہکی زوری نہبوہ۔ وا دیارہ کہبیر لہبہر تہو بیر و را جیاوازانہی کہ بوویہتی لہ بہنارسدا کہ بئکہی برہمہنہکان بووہ کہوتہ بہر پرخنہ و نازار و لہ سائی ۱۵۱۹ء لہ بہنارس دہرگراوہ، کہ لہ تہو کاتہدا دہور و بہری شہست سال لہ ژیانی تیپہر بووہو۔ لہ دواي تہم رووداوہ کہبیر روو لہ باکووری ہیندستان دہکا و لہگہل کؤمہلک لہ موریدان و بنہمالہکہیدا ژیانی لوئی دہباتہ سہر[۸][۹]

کہبیر لہ سائی ۱۵۱۸ء کؤچی دواي کردوہ و لہ شاری ماگہہر، لہ ہینددا بہ خاک سپیراوہ۔ تہفسانہیہک لہ سہر مردنی ہہیہ کہ دہلئت لہ دواي مردنی کہبیر لہ نیوان موریدہکانیدا ناکوکی ساز بوو کہ تہرمہکے کہبیر چی پیہک۔ موسلمانان دہیانویست بیٹورن و بہ شیوازی موسلمانن بینٹورن و ہیندووہکانیش دہیانویست تہرمہکے بسووتینن و خولہمیشہکے ہہلگرن۔ بہم جؤرہ نزیک بوو شہر لہ بہیناندا ساز ببیت تا کہبیر خوی پن نیشان دان و گوتی کہ سہیری تابووتہکے

بکەن. هەرۆه‌ها پیتی وټن که له نڼیو تابووته‌که‌دا باوه‌شیک گوتلی بۆن خو‌ش له جیتی تهرمه‌که‌دا هه‌یه. ئە‌شن هیندوه‌کان نڼویه‌ ئە‌و گولانه‌ هه‌لگرن و بیه‌نه‌وه‌ بۆ شاری به‌نارس و له‌وئ بیه‌سووتیتین و موس‌لمانانه‌کانیش ئە‌و نڼیه‌که‌ی له شاری ماگه‌هردا بنیتزن. به‌م جو‌ره‌ شە‌ری نڼوان موریده‌کانیش دوا‌یی پیهات.[۱۰]

سامورایی یا بوشی ژاپونی جنگجو نام ایسه. سامورایی لوغت فگیفته بو بوسته جه سابواری کی اونه معنی لوغت یعنی کسی خدمتا گودن. تاریخ میان اینا طبقه خاص ژاپون جامعه میان بید. و تا قبل سال 1868 (میچی دوره آغاز) اینا جرگه جه خلاپرا ژاپون میان بید. سامورایی اول بار سیاسی هرج و مرج زمات میان (467-1573) موهم بو بوستید. ا زمات میان ژاپون اورشین و هشی پرکه بو بوسته بو. و هر کی خوره، اینا سارا میان حکومت گودی. ا تاریخی دوره میان، ژاپون دورون پور جنگانی اتفاق دکفته و نیاز به ساموراییین ویشتر بوسته. و ساموراییین قوت بیگیفتید. قرن دوازدهم میان، دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت دشتید. اینا تایرا کوگا و اویتا میناموتو کوگا نام دشتید. ا دوتا کوگا ویشتر ژاپون سارای مالک بید و ده کوگاهانه امره پور جنگ بیگیفتید. سال 1192 میان، میناموتو یوریتومو موفق بو بوسته اینا سیاسی قودرت بدست باوره و شوگون جاجیگاه خوره چکونه. یوریتومو کاماکورا سلسله تاسیس بوگوده و اونه فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز بو بوسته. یوریتومو حکومت دورون، قودرت و مناصب ساموراییین دست دکفته و اوشان ژاپون جامعه میان قوت بیگیفتید. قرن شانزدهم میان، توپوتومی هیده یوشی (1537-1598) شوگون بو بوسته. وی پور جنگان دورون پیروزا بوسته و خو رقیبان دشکنه و همه کوگاهانه فوگوردانه و ژاپون ایجایی وجود باورده. وی اینا طبقاتی نظام وجود باورده و دستور بدا فقط ساموراییین تنید خوشانه شمشیرانه بدارید. سابقه زمات، وختی جنگ نویو و صلح و آرامش بو ساموراییین کشاورزی یا گاکلف کار گودید. هیده یوشی بوگفته کی ساموراییین دو راه ویشتر نرید. یا کشاورز ببید یا سامورایی بمانیدو هیده یوشی، ساموراییین فرمان بدا کی یا کشاورزی و بجارکار بوکونید یا اگر تصمیم بیگیفتید سامورایی ببید قلایان و کله بستان دورون، خلاپران (ساموراییین) امره زندگی بوکونید. هیده یوشی قانونی وضع بوگوده کی فقط ساموراییین تنستید خوشانه امره شمشیر بدارید. ا طبقاتی نظام کی هیده یوشی چکوده، توگوگاوا ایاسو زمات قوت بیگیفته.

ادو دوره میان (1867-1603)، ساموراییین، ژاپون جامعه میان، جاجیگاه خاص و موهم بو بوسته. قیلا اینا سامورایی، کشاورزی، پيله وری یا بازار مچی گودی. ساموراییین همه تان اینا کله بست یا قلا دورون زندگی گودید و اوشانه ارباب و چکنه اوشانه دس اوکوف یج فدایی. باخی ساموراییین ایسا بید کی ارباب یا چکنه نشتید. اوشانه دوخادید رونین. ا جرگه کی اوشانه نام رونین بو ا دو دوره میان پور مشکل وجود آوردید و آشوب و جنایت گودید. بعد سکی گاهارا جنگ کی توگوگاوا کوگا پیروز بو بوسته و پتنتسید خوشانه رقیبان دشکن بدید. ژاپون 250 سال صلح میان دوارسته و توگوگاوا کوگا واستی دوشمن و رقیب نیسا بو و همه تان جوخوفته بید. هنه واستی جنگستن اهمیت و مبارزه چم کم بو بوسته. پور ساموراییین سیاستمدار، معلم و بازیگر بو بوستید. وختی میچی دوره فرسه و فتودالیسم، ژاپون میان خاتمه بیگیفته، سامورایی همیشه واستی ژاپون جامعه میان دیمه بو بوسته.

ژاپونی شمشیر

اینا شمشیر ایسه کی مردوم اونه امره سامورایی شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دوره) میان، چوکوتو نام بو کی پهن تیغه دشتی. ولی نهصد سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانه خمیده تیغه امره چکودید. ا شمشیران نام (اوچیگانا) و (کاتانا) بو. ا زمات میان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانه نام واکیزاشی و تانتو بو. پور ساموراییین دوتایی هم کوچی و هم پيله شمشیر استفاده گودید. مثلا هم واکیزاشی و هم کاتانا. ترکیب ا دو شمشیر سامورایی سمبل بو بوسته. وختی اینا سامورایی دوتا شمشیر اینا دراز و اینا پاچ اوسادی خو امره حمل گودی اصطلاحا دوخادید دایشو (یعنی پيله دانه و کوچی دانه). ا دو دوره میان فقط ساموراییین اجازه دشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پيله کمان نام ایسه. یومی سنگوکو دوره جه رونق بکفته. وختی ساموراییین تانگاشیما توفنگ (ژاپونی شمشال توفنگ) امره آشنا بو بوستید. ولی پور ساموراییین ایسا بید یومی امره به عنوان اینا ورزش استفاده گودید. یومی جنس چکوده بو بوسته بو جه بامبو، چوب، نی و چرم. یومی تیر پینجاه تا صد متر بیگاده بوستی. یومی امره اسب سر ویشتر تیر بیگاید کی ا ورزشه دوخادید یابوسامه.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگیناتا ایسه کی ساموراییین اوشانه امره جنگستید. یاری اینا پیشدار بو کی جنگ دورون ناگیناتا جانشین بو بوسته. یاری اینا انفرادی سلاح نوبو بلکه اینا جرگه آشیارو (پیاده خلاپر) کی داوطلب سرباز بید اونه امره جنگستید. پیش دار نسبت به شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع پیاده و سواره جولو بختر بو.

انسان دا جوڑ دد پلان والے دو پیراں تے چلن والے بن مانساں دے نر نال اے تے سدها کھلونا، دوپیراں تے چلنا، ہتھان تے اوزاراں دا ودھیا ورتن، اک وڈا دماغ تے پوڻ وٹیاں ربتلاں ایہدیاں اچھیاں صفتاں نیں ڈی این اے تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چڑدے افریقہ دے پاسے توں 200000 ورے پھیلان تریا تے 50000 ورے پہلے اپنے بندے نویں پنڈے تے سوچ دے وکھالے تے ایہیا [1] دوجے آگو مانس نوں سامنے رکھو تے ایدے کول اک بہت ودیا تے وڈا دماغ اے

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے رپھڑ مکاسکدا اے سوچن دے ایس ودویں ول نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد ہتھ نیں جنان نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے کسے وی بور جیوں دے مقابلے وچ ودیا اوزار بنا تے چنگے ول نال ورت سکدا اے بور وی اچی پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے سیانف [2] اوہ گلاں نیں جیہڑیاں کہ اوہنوں 'بندہ' بنادیاں نیں انسان سوائے انٹارکٹکا دے سارے براعظماں تے ریندا اے زمین تے انسانی گنتی ست ارب توں ود اے [3]

اج دے انسان دا نانچہ تے پنڈا پرانا سیانا مانس توں وشکارلے پتھ ویلے وچ 200,000 ورے پہلاں افریقہ رچ وکھالے وچ آیا [5] تیسرے پتھر ویلے دے مذ تے 50,000 ورے پہلے اپنی بن دی سوچ تے ربتل ؛ اپنی بولی تے موسیقی نال انسان نے اپنا آپ دسیا افریقہ وجوں انسان 70,000 ورے پہلے نکلیا تے ساری دنیا تے پھیل گیا تے اپنے توں پہلے دے پرانے انسانی مانساں نوں مکادتا 40,000 وریاں وچ اوہ ایشیاء یورپ تے اوشیانا تے پھیل گیا 14,500 ورے پہلے دے نیزے تریڑے اوہ اتلے تے دکھنی امریکہ تک ایڑ گیا [6]

10000 ورے پہلے تک انسان دا گزارا شکار تے سی وائی بیجی دے نر نال انسان کول کھان پین نوں فالتو شیواں جیدے نال ہمار تے کاروبار تھے دھاتاں دے اوزاراں دا بنن تے ورتن تریا ڈنگراں نوں پھڑ کے پالیا جان لگیا 6000 ورے پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ ربتلاں تے سرکاراں دی نیو پٹی فوجاں دی بنان دی بجاؤ لٹی لوڑ پٹی تے دیس دا پربندہ چلان لٹی ایس کم دے لوک رکھے گئے کم دیاں شیواں لٹی دیس اک دوجے دا ہتھ وی ونداندے سن تے ایس لٹی لڑائیاں وی لڑیاں کیاں

پرانا یونان اک مڈلی ربتل سی جتھوں لوکراج، فلاسفی سائنس اولمپک کھیڈاں لکھتاں تے ڈرامہ 2000 توں 3000 ورے پہلے تھے [7] لیندے ایشیاء توں یہودیت تے ہندستان توں ہندو مت وڈیاں تے مڈلیاں مزیدی سوچاں سن پچھلے 500 وریاں وچ یورپ وچ پرنٹنگ پریس دے بنن بور نویاں چیزاں بنن تے اک انقلاب لے آندا یورپی کھوجیاں نے دنیا کھنگالدتی تے ساری دنیا تے یورپ نے مل مار لیا

20ویں صدی دے انت تے انفارمیشن ویلے دا مڈ بجن تے دھیا اک نویں ویلے وچ آگئی تے اک دوجے نال جڑگئی ایہ دنیا بن اک پنڈ وانگوں اے ایس ویلے 2 ارب دے نیزے انسان انٹرنیٹ نال اک دوجے نال جڑے ہوئے نیں [8] 3 3 ارب لوک موبائل فون ورت رئے نیں [9]

انسان دا قد نسل جغرافیہ کھان پین تے کم نال جزیا اے اک جوان وشکارلے ناپ دے انسان دا قد 1.5 to 1.8 میٹر (5 to 6 فٹ) ہو سکدا اے اک انسانی مادہ دا جوکھ 54-64 کلوگرام تے نر دا 76-83 کلوگرام ہوندا اے [10][11]

جنا زنائی دے ملن نال زنائی یا مادہ اندر نیانے دے ہون دا کم ترڈا اے تے 9 مہینیاں مگروں اوہ جمدا اے انسان دے نیانے دا جمنا دوجے بن مانساں نالوں چوکھے درد والا ہوندا اے تے ایدے نال موت وی ہوسکدی اے [12] ایذا وجہ انسانی نیانے دے سر دا وڈا ہونا تے دو پیراں تے چلن باجوں زنانه پیلوس ہڈیاں دا تنگ ہونا اے [13][14] نیانہ جمن تے زنائیاں دے مرن دی گنتی غریب دیساں وچ زیادہ اے [15] امیر دیساں وچ جمنے نیانے دا جوکھ 3-4 کلو (6-9 پاؤنڈ) تے قد 50-60 سینٹی میٹر (20-24 انچ) ہوندا اے غریب دیساں وچ کاکے دا تھوڑا جوکھ ہونا اوہناں دے مرن دی وڈی گارن اے انسانی نیانے جمن ویلے بالکل بے بس ہوندے نیں تے 12 توں 15 وریاں دی عمر وچ جنسی ناپ نال وڈے ہوندے نیں انسان دے جین دی عمر وکھرے دیساں وچ وکھری اے امیر دیساں وچ زیادہ تے غریب دیساں وچ تھوڑی ہانگ کانگ وچ جنیا دی ایورج عمر 78.9 تے زنائیاں دی 84.8 اے سوازی لینڈ وچ ایہ 31.3 اے [16] اک فرانسیسی سوانی جین کالمنٹ نوں 122 ورے دی عمر نال سب توں زیادہ عمر دی انسان منیا گیا اے [17]

کراچی (اردو: کراچی، انگریزی: Karachi) پاکستان جو سپ کان وڈو شہر ۽ صنعتی، تجارتی، تعلیمی، مواصلاتی و اقتصادی مرکز آھی کراچیء جي رهواسيءَ کي کراچيائيٽ سڏيو ويندو آهي. کراچی دنیا جو ٻيون وڏو شھر آهي [3] کراچی پاکستان جي صوبي سنڌ جو گادي جو هنڌ آهي کراچی شھر وڏي سمنڊ جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه ۾ قائم آهي پاکستان جي سپ کان وڏي بندرگاھ ۽ هوائي اڏو بہ کراچی ۾ قائم آهي کراچی 1947ء کان تائين پاڪستان جو گاديءَ جو هنڌ بہ رهيو کراچی شھر نہ رڳو سنڌ جو کاروباري مرکز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي گيرن جي بستين مان هڪ جو نال ڪولاچي جو ڳوٺ هيو انگريزن انويهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نو آموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي . پوري پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد آهن ڪراچي کي ان وجه سان مني پاڪستان (Mini Pakistan) ننڍو پاڪستان به چيو ويندو آهي ان گروهن جي باهمي ڪشيدگي جي وجه سان 80 ۽ 90 جي ڏهاڻين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو شڪار رهيو بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي اڪويهين صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي ڪراچي درياءَ سنڌ جي ڏهاڻي جي اترين حد تي واقع آهي شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو ڪراچي 24° 52' اتر ۽ 67° 03' اوڀر تي واقع آهي

سنڌو ٽڪور اتي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءُ ٽڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون وڏيون وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهو شهر نٿو ۽ سنڌ جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فارهائيٽ جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فارهائيٽ رهندو آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءُ مان تازو پاڻي نه ملڻ ڪري سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو ٽڪور جا تمر ٻيلا ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيئدان جي جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٽڪور جا تمر ٻيلا جيڪي اڳي ۵۰۰ هيڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو ۵۰۰ هيڪٽر تائين محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽ پلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ جي ڪاري پاڻي ۽ سنڌو درياءُ جي مني پاڻيءَ جي ميلاپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي. اهڙو صفحو جوڙڻ لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٿاڻيپ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادِي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ جو back بٽڻ ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاڳ ان ٿيل ناهيو. هن صفحي جي سوانح ۾ توهان جو آءٌ پي پٽو درج ڪيو ويندو.

سنڌ، جنهن جو صحيح اچار ”سنڌو“ آهي، سو شروعاتي طرح اُنهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي. اِهو غلط اُچار اُنهيءَ ڪري قائم رهيو، جو اُهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اُهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اُچارن مراهڙي ڦيرگهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه السلام کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾ ”سنتاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد “ ۾ ”سنڌ“ جو نالو اُنهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سنڌو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رجائي ٿو، يعني اهو ملڪ اُنهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن منجهان اُهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي، جو سنڌ جي سر زمين درياھ شاهه جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي درياھ شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي، سنڌوءَ جي پاڻي ڪٿو ڪٿو ڪري آئي ته مٿان تهه رکي جوڙيو ۽ ٿانِيڪو ڪيو آهي. جنهن پٽيءَ کي اڄ اسان جا پير لتاڙين ٿا، سا اُها ساڳي پٽي آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا لتاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل لُٽُ، جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير سڌاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي شڪل ۾ ماٿريءَ جي چيڙن تائين ائين پٽاري ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو چيهه ئي نه هجي فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه صديون اڳ اڄوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميلاپ اڄوڪي هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو مهانڊرو، ان جا هڪ يا ٻئي پاسي ان لکا لاهه اڄوڪي چٽي ۽ بلڪل واضح مهاندي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن.

پر اهو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر پهريائين پر وارين سر زمينن تي نظر ڦيرائي وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماٿريءَ جي ڪاٻي پاسي، يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن ۾ لاڳيتو ئي سوء ميل سج ئي سج آهي ۽ جيڪو هري هري چڙهندو، وڃي ابو ٺڪريءَ ۽ اوائلي ٺڪرن تي ڪٽي ٿو. جمڙائو جي منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي ڪڇ جي رن تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو ٺڪرائين واضع ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اڻڇٽو نروار ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنوائي ميدان ۾ ڇپن جون قطارون، پريان اتر ۾، واريءَ جون پٽون ڪڇي ۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي لپٽ وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٺڪرن جي وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف ٺهيل منڍ وارا آهن، اصل ويڇو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي. ائين ڪئي ڇڻجي ته ٿلهي ليڪي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾ وارياسي جي سنڌي جو هيءَ فرق ڏکڻ- اولهه جي چوماسي جي ٻل نيل ۽ گهائيءَ وڌيڪ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو. ساڄي يا آلهندي پاسي کان اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪرائين ماٿرين جي ڇيڙي جي سنوت ۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان جي اندر ڦلهجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي تائين هليون وڃن ٿيون. پرحقيقت ۾ ان مٿانهين پٽ سان هڪدم لڳولڳ زمين ٺڪرين تان وهي آيل لت منجهان ٺهيل آهي. اها سنڌوءَ جي لت کان بلڪل نرالي ٿئي ٿي. اهو ٿر جنهن کي مڪاني طرح ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي، سو سليمان جبل ۽ ٻولان لڪ کان ڏکڻ طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي، ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙي مٽيءَ جو تراڙو بيابان آهي، جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن. اهو بيابان هڪ قدرتي روڪ آهي- اهڙي ئي اڏول، جهڙا آهي جبل، جيڪي ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بيابان جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هيءَ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ اوڀر وارين ايراضين جي بدران اتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾ جيڪو جابلو ٺڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٺڪري سان عجيب مشابهت رکي ٿو. پر ابتيءَ ترتيب سان: يعني اترين ڀاڱو ڪڇيءَ جي ڇيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر ان پڳل ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منڇر کان ڏکڻ طرف ڌار ڌار ٽاڪرو ڇپر نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سئين پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو ٿر ڏکڻ ڏانهن هلندي، هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اڇاڙيءَ ۾ گهڻو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب ندي ۽ ڪي ننڍيون ٺڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪپر کان سانڍڪو ميل اتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾ وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل لت منجهان جڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل ڪڇيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان لاڳاپيل پر گهڻو ڪري ان کان ڌار رهيو آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون ان سر زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٺڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني ڪاڇي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ ڏي هلن“ جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر زمين، جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تائيو آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”ننڍو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هان اسان کي ان تشبيهه تي مٿيان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺانهين ماٿرين جي وچ ۾ حيرت جهڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٽي ٻوڏ-وڇوٽ ٺڪرا- بُت ٺڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڄي کان ڪاٻي ڏسن ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماٿريءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي. آبهوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. ڪو سنڌ واسي موٽر رستي سوئيز کان قاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لٽائي، لپيا جي ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري مشابهت ڏسن ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو ٿر سنڌو ماٿريءَ جي ڀيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو: ۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياهه سان گوئي ڪنڊ ٺاهيندي، ڪيتريون به ماڻيون ڪيون، ته ڪٿي به سنڌو ماٿريءَ جي ويڪر سٺ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سبلاڊ د ڪونر ولايت د وٽپور ولسوالی په يوه روشن فکړه پښتنه کورنۍ کې له نن نه ۲۵ کاله مخکې دې نړۍ ته سترگې پرانستې. کله چې افغانان جگړو وځپل او دې ته يې اړ کړل؛ څو د سر پنا لپاره له هيواده بهر لاړ شي، د سبلاڊ پلار هم دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته کډه وکړي. د ورکټوب خاپوړي يې يې هلته وکړې او له هغې وروسته، يې پلار د يو ښه را تلونکي د جوړولو په خاطر په يو ښونځي کې ورته داخله واخيسته. کله چې د ښونځي له لومړي پړاوه ووت يعنې د منځنۍ ښونځي يې پيل شو، ورسره يې په ښونځي کې د معارف پېژندنې، ستاينې، او داسې نورې ترانې،

نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به یې د سټیج په سر ویلي. کله نا کله به یې د سټیج نطاقي هم کوله، چې د ښې کارکردګې له امله یې ښوونکوي د یو تکړه او با استعداد شاعر په سترگو ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسین سېلاب په د ترانې په ګروپ کې لا پرمختګ وکړ، د ترانې سرټیم او له هغې وروسته د ټول سټیج کنټرولونکی او جوړونکی شو. له هغه وخته یې دې شعر له لوستلو سره ډېره مینه پیدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به یې لوستل او خوند به یې ترې اخیسته. په همدې ترتیب یې ښونځی تر دولسم ټولګي پورې ورساوه او د فراغت سند یې تر لاسه کړ. کله چې بهرته خپل ګران هېواد افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په څیر یې له شعر او شاعرې سره مینه وه، د سندرو اورېدلو ته به یې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره یې په رسنیو کې کار پیل کړ. د نورو کارنو ترڅنګ یې ځینې تفریحي خپرونې او ورسره یې د شعرونو په ډیکلومه کولو کې هم ونډه اخیسته. د شعر په ډیکلومه کولو کې ډېره ښه وړتیا لري، خدای ج ورته د ښې څېرې سره ښکلې ځوانې او ښکلې اواز هم ورکړی، چې د اواز او لیدلو مینه والو یې خورا زیات دي. له همدې ځایه وو چې د شعر او شاعرې ډګر ته یې را ودانګل، ډېرې شعرونه او غزلې یې ولیکلې، خو په وینا یې زړه یې پرې اوبه نه دي څښلې، څو یې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب کړي. خو اراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار ولري، یوازې دومره وخت پاتې چې خپل شعرونه د شعر په ټکر کې وتلي او تل شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوي د خوښې مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او مینه والو ته به یې وړاندې کوي. د تلویزیون په پرده ډېر ځله د شعر په ډیکلومه کولو، او نورو تفریحي خپرونو په وړاندې کولو سره لیدل شوی. له اکټ کاري سره یې ځانګړې مینه وه، چې دې مینې او علاقې تر دې را ورساوه، چې باید په راتلونکي کې په فلمو نو او ډرامو کې هم کار پیل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي ستورو او د هغوي له حرکتونو سره یې زړه پورې توب خورا زیات وو، همېشه به یې هڅه کوله له ځانه سره داسې اکتونه وکړي، څو په دې مطمئن شي، چې کولای شي په فلمونو او ډرامو کې هم کار وکړي، لیدونکو او ننداره کونکو ته ځان د یو تکړه اکت په بڼه رو وپېژني نه یوازې فلمونو او سریالونو سره مینه یې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دي ته و هاخواوه، چې بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادو الو ته د وخت انځورونه روښانه کړي او د خلاصې لارې چارې یې ورته په ګوته کړي. سېلاب له دې وروسته په پېښور کې د په دوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولو او شوټینګ پایلې یې تر ډېره ورته مثبتې وې، د لیدونکو لخوا ورته د ستاینې صحنه څرګنده شوه، ښه به جوړت سره یې وویل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ ځنډ نه کوم. د ملاله او سوره په نامه یې په دوه تلویزیوني سریالونو کې کار کړی، په لیدو یې په مینه والو کې خورا زیات والي را غلی. له دې وروسته یې د ښه کار په پایله دا ورته څرګنده شوه چې اوس کولای شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول کېږي په بریالیتوب سره یې تر سره کړي، نه یوازې دا چې په سمه توګه به یې ترسره کړي وي. ورسره به د مینه والو لخوا ډېر وستایل شي. اباسین سېلاب وايي تر اوسه د افغانستان د سینمائي فلمونو لپاره هېڅ کار نه دی شوې، سېلاب هیله لري څو په را تلونکي کې د خپل هېواد سینما ته هم پام وکړي، څو د نور هېوادونو په شان زموږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسین سېلاب چې غواړي یو تکړه او مشهور فلمي ستوری شي، د تلویزیوني سریالونو سره زیاته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سینمائي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب رښتیا کېدل ښکاري او هڅه کوي، څو په هر قیمت چې وي په سینمائي فلم کې د یو غوره اکت په بڼه کار وکړي. په را تلونکي نژدې وخت کې به په دې وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سینمائي فلمونه جوړ کړي. سېلاب په دې هڅه کې دی چې څنګه وکولای شي، د افغانستان سینما ته وده ورکړي. او په را تلونکي کې په افغانستان کې د ښه سینمائي فلمونو ننداره کول پیل او ډېر مینه والو را پیدا کړي. د نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شاروخان او په پښتو فلمونو کې، جهانګیر خان په ګوته کوي. د هغوی ټول اکتونه ورته په زړه پورې دي، کله یې چې نوی فلم را شي د دوی په خاطر یې ضرور ګوري، خوند او پند ترې اخلي. او کولای شي په ډېر کم وخت حتی په یوځل لیدو هم د دوی تقلید له ځانه سره وکړي. خو اباسین سېلاب وايي. دا یې یو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مینه وال یې د اوس په پرتله لا زیات شي. ورسره د تمثیل په بارک کې هم ډېره خوشبینې ښيي او وايي: که وشول په را تلونکي وخت کې به د خپل تمثیل کولوو ته لا ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس په شمشاد تلویزیون کې ځینې تفریحي خپرونې په مخ وړي، چې زیاته برخه یې په کې د تمثیل کول دي، او دی هم له تمثیل کولو سره ډېره مینه لري، د داسې تمثیل کولو وړتیا لري چې ډېرې تمثیل کونکي او د د تمثیل مینه وال به یې ځای و نه نیسي. په اوس وختو کې یې ډېر وخت تمثیل ته ورکړی. نه یوازې تمثیل او فلم جوړلو سره مینه او علاقه لري، ورسره د ګڼ شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او شعرونه هم ډیکلومه کوي، چې په دې سره یې لا د اواز مینه والو په څو برابره زیات شوي، تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له احساس ډګ پیغام ولري، تر ډېره یې خلک خوښ کړي، لومړی پرې د ده او بیا د اورېدونکو او مینه والو زړه پرې اوبه وڅښي. د شعر په ټوله مانا، ترڅ او ډیزاین غور کوي. ښه په شوق یې له ځانه سره په څو څو ځله تکراروي، کله چې په دې وپوهېږي چې اوس یې اورېدونکي د زړه له تله خوښوي، یو ډول اثر پرې کولای شي. مخکې له دې چې انتخاب یې کړي، له هغه شاعرانو ملګرو سره پرې مشورې کوي، چې په شعر او شاعرې ډېر ښه پوهېږي، د هغوی په انتخاب او بیا یې د ویلو ترڅ په خپله روته برابرېږي. په داسې انداز یې وايي لکه څرنګه چې د شعر له لوستلو سره ښايي. ډېر زیات شعرونه یې ډیکلومه کړي، چې اختر په نامه ډیکلومه کړی شوی شعر یې ډېر زړه جزیونکی، او د دې د ښې وړتیا ثابونکی دی. د دې شعر ډیکلومې په مینه والو او اورېدونکو څه بیل شان اغېز وکړ، ډېرو خلکو د یو رښتینې صحنې لیدل انځورول، او خورا مینه یې ورسره پېده کړه. دېته ورته ډېر نور شعرونه یې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره ډیکلومه کړي، چې د هر یو خوند یې د یو بل په پرتله زیات دی. د خلکو په زړونو کې یې ځای نیولی او د بیا ځل اورېدو لېوالتیا یې ښيي. همدا دی چې

ډېرى شاعران د افغانستان جنگ له اباسين نه مشر گټي او بيا وايي چې: دى په ښه طريقه کولای شي، د تېرو بډامنو وختونو انځورنه مينه والو ته په شه شان سره وړاندې کړي، دا ورته وښايي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه کړولي، ورسره دا هم ورته ښايي، چې څنگه کولای شو دې جنگ جگړو ته د پای ټکی کېږدو، او سوله را ولي. لکه مخکې چې مو يادونه وکړه، اباسين سېلاب هم فلمي ستوری دی ورسره يو تکړه سندرغاړی هم دی، د سندرو ويلو پوره وړتيا لري؛ خو دا چې تر اوسه يې ډېرې کمې سندرې ويلي، علت يې د وخت نشتوالو ښي. دا چې په رسنيو کې هم کار کوي ورسره شاعر او ډېکلمه کونکی هم دی، نه شي کولای په يو وخت کې ټول کارونه سرته ورسوي، که څه هم محلوېشت به يې ورته جوړ کړی وي. خو وايي چې د رسمي چارو د زياتېدو له امله د سندرو ويلو ته لاس رسى نه شي کولای. ځوان شاعر طاهر شر صابى يو ښکلې غزل يې په خپل خور اواز او د موسيقۍ په ساز او سرور سره، پوښلې اورېدونکو ته وړاندې کړه. د سندرو په هنر کې همدا سندره وه چې سېلاب يې په يو ستر شهرت ونازوه. دا غزل چې شر صيب: په کوم انداز ليکلى او څه انځور يې پکې نغښتې، سېلاب بيا اورېدونکو ته داسې روښان کړی، چې په همغه انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه کړي. چې مطلبه يې داسې ده، ځواني دې رانه وخوړه لوبگه ځوانيمرگه غنم غوندې رېبې مې ړنگه ښکته ځوانيمرگه کله چې خلکو دا سندره واورېده په زړه کې يې د اباسين سېلاب د دې هنر د پرمختگ لپاره هيلې زياتې شوې، داسې را ټونکې يې ورته انتخاباوه چې نوموړی به په ډېرو سندر غاړو کې د غوره سندرغاړي لقب خپل کړي. شاعران او هنر مندان يې د دې لومړي قدم په اخيستو ډاډ ورکوي، که دى لا د خپل دې هنر ته وخت ورکړي، بې له شکه چې هنر به يې وده کوي، پرمختگ به کوي. او خپلو اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب چې يې د دې هنر په اړه ليدلى وي، تر ډېره به يې تعبير ته ورنژدې شي، حتی پوره به شي. اباسين سېلاب ۲۵ کاله عمر لري، اوس لا نوی ځوان دی، واده يې نه دی کړی؛ خو بيا هم په خپل هنر کې د پرمختگ لپاره يې پلار او وروڼه ډاډگېر نه ورکوي او تشويقوي يې.

نه‌وړوژ مليلتتميزنښک ټېسل نه‌ننه‌نؤى بايرمى، ته‌بښت بايرمى، نه‌مگه‌ک بايرمى، ته‌نه‌ريکته بايرمى، نه‌ده‌بښت بايرمى – سه‌ننه‌ت بايرمى قاتارلىق کؤپ مه‌نېلک مه‌ده‌نښت بايرمى بولؤش سؤپتى بلهن، نه‌ک قه‌دېمى شجتماشي مه‌ده‌نښت هادسسى هېسابلىندؤ. ئو دؤنيادا ملاد، قؤربان هېيت، چاغان قاتاريدا سانلىدىغان تؤت چؤگ بايرامنىښک بىرىدؤر.

نه‌وړوژ بايرمىنىښک ښران ۋه تؤران دىبارلىرىدا يېځى يىل بايرمى سؤپتىده تؤتکؤزؤلوؤاتقىنىغا 2600 يىلدىن تاشقان بولؤپ، بؤ بايرامنى تؤتکؤزىدىغان مليله‌تلىرىښک نوپؤسى هازىر 400 مىليوندىن تاشىدؤ. نورؤز بايرمى تؤتکؤزىدىغان مليله‌تلىرىده شه‌کىلله‌نگه‌ن نورؤز مه‌ده‌نښتى تاشؤ مليله‌تلىرىښک ماددىي مه‌ده‌نښتلىک بلهن مه‌نؤى مه‌ده‌نښتلىکىښک ته‌ره‌قىبىانىغا تؤرتکه بولؤپ که‌لمه‌کته.

ټېلىمىزده قه‌دېمى ۋه نه‌ننه‌نؤى مىللى بايراملىرىښک بىرى بولغان نورؤز بايرمىنى تؤتکؤزؤش تؤيغؤر، قازاق، قىرغىز، تؤزبېک، تاتار، تاجىک قاتارلىق قه‌دېمى مليله‌تلىرىگه ئورتاقتؤر.

نه‌جدادلىرىمىز قؤياش ټېتىقادچىلىقى ده‌ۋرىده، << قؤياش هارؤيدا ئولتؤرغان ښلا ه بىرگه کؤرؤندىغىنى هارؤىښک چاقى. ښلا ه کؤندؤزى ئاسماندا مېځپ بېرىنى يورؤتسا، کېچىسى بېرىښک ټېگى بلهن بېرىښک په‌نه بىر چېتېگه تؤندؤ. ئو په‌ر ټېگىدىن تؤتکؤچه جىن – ئالؤاستىلار بلهن ټېلىشىپ، جه‌ک قىلىدؤ >> دېگه نه‌پسانىگه ښشه‌نگه‌ن ۋه کېچىسى گؤلخان بېقىپ، قؤياشنىښک کؤتورؤلؤشنى تىله‌پ گؤلخاننى دائىره قىلىپ ئؤسسؤل ئوپانپ، ښياده‌ت قىلغان. کېپىن ښياده‌ت ۋاقتىنى ته‌درىجى قىسقارتىپ، 3 – ئاينىښک 21 – کؤنى، په‌نى کېچه بلهن کؤندؤز ته‌گلىشىدىغان کؤنگه توغرىلىغان. شؤنىښک بلهن، نه‌ننه‌نؤى نورؤز بايرمى شه‌کىلله‌نگه‌ن.

نه‌وړوژ يېځى يىل بايرمىدىدؤر. نه‌جدادلىرىمىز نورؤزنى قؤتلؤق کؤن، ده‌پ بىلىپ، زور ته‌ننه‌نه بلهن تؤتکؤزؤشکه ئاده‌تلىنگه‌ن. نورؤزنىښک کىرىش ۋاقتى شه‌مىسىه کالېندارى بويىچه يىل ئاخىرلىشىپ، يېځى يىل کىرگه‌ن کؤنگه، مىلادى کالېندارى بويىچه 3 – ئاينىښک 21 – کؤنى، په‌نى، کؤن بلهن تؤن ته‌گله‌شکه‌ن کؤنگه توغرا کېلىدؤ. شؤگا، نه‌جدادلىرىمىز بؤ کؤنى يىل بېشى قىلىپ تاللاپ، ئؤنىښکغا نورؤز (يېځى کؤن، يىل يېځىلانغان کؤن)، ده‌پ ئات قوياغان.

نه‌وړوژ نه‌ننه‌نه بايرمىدىدؤر. کىشىلر باهار په‌سلىگه ئؤلىشىپ، ئوؤغا چىقىش، مال – ۋارانلىرىنى کؤلگه‌مگه کؤچؤرؤش، تېرىقچىلىققا کىرىشىشتىن ئاۋۋال ښى – ئوقىتىگه ئوگؤشلىق، به‌رىکته، تؤرمؤشغا ئاسايىشلىق، به‌خت تىله‌پ بؤ بايرامنى ته‌ننه‌نلىک تؤتکؤزؤشکه ئاده‌تلىنگه‌ن.

نه‌وړوژ ته‌بښت ۋه گوزه‌للىک بايرمىدىدؤر. بؤ ته‌بښت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا باشلىغان، نه‌گىز سؤيى ټىقىپ تاغ – ئېدىرلار، ده‌ل – ده‌ره‌خلىر کؤکىرىشکه باشلىغان، کىشىلرگه يېځى هايپاتلىق ئومىدى به‌خش ټېتىلگه‌ن مه‌زگىلىدؤر. شؤگا، نورؤز بايرمى تؤتکؤزىدىغان مليله‌تلىرىده ته‌بښتتىن زوقلىنىش، ته‌بښتتىن سؤيؤش، ته‌بښتتىن گوزه‌لله‌شؤرؤش ئوچون نه‌تىيازلىق کؤچه‌ت تىکىپ ئورمان بىنا قىلىش ئادىتى شه‌کىلله‌نگه‌ن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئىتتىز - ئېرىنلار، باغلار، يوللار، ھويلا - ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تۇتۇش قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە چىقىدۇ.

نەۋرۇز نەھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى كەڭرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشىشقا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى سىنىسا، داللىلاردا چەۋەندازلار بەيگە، ئوغلاق تارتىشىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز - كۆز قىلىشىدۇ؛ دارۋازلار مۇئەللەققە تارتىلغان دارغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە، باقمىچىلار ياكى يۇرت كاتتىلىرى قوچقار، خوراز ۋە كەكلىك سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇش قاتارلىق جاندارلار ئويۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ كۈڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات - سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت - مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان ھەرخىل ئويۇنلارنى ئوينىيدۇ. شائىرلار نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇتالىئە قىلىشىدۇ. ئەلنەغمىچىلەر «ئون ئىككى مۇقام» كۈيلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا - دالىنى بايرام خۇشاللىقىغا جۈمەلدۈرىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۇسسۇل ئوينىيالايدىغانلىكى ئادەم بەس - بەستە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان - ئېسەنلىكى، سالامەتلىكى، مەمۇرىيلىق، ئاسايىشلىقىنى، ئىناقلىق، ئۆملۈكىنى تەشەببۇس قىلىدىغان، ماھىر چەۋەندازلارنى، ئىلھامى قايناپ تۇرىدىغان شائىر - قوشاقچىلارنى ئاللايدىغان، باھالايدىغان، ناخشا - مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان، يېڭىلىقلارنى كۆرەك قىلىدىغان، مۇقىملىقىنى قوغداپ، ۋەتەنپەرۋەرلىكىنى ئۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى ئىلىم - مەرىپەتكە ئۈندەپ، ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا خۇشاللىق بىلەن كۈچ - ئىلھام توپلاپ، ئىشقا پۇختا ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 - ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان رۇما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچىيەن (مىلادىدىن 145 - يىل بۇرۇن تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 - يىلى تۇغۇلۇپ 92 - يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى يىلتىزمىسى غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) پادىشاھى خەن ۋۇدېغا (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى يىلتىزلىرىغا ئاساسلانغاندا، دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالىي يول دەپ ئىككىگە بۆلۈندۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن) دىن غەربتىكى روما ئېمپېرىيىسىگە بارىدىغان يول گەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرى ئارقىلىق داشاتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىندۇ. داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈندى. بۇ ئاچا يولىنىڭ بىرى داشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى لولان ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركەندكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىران، ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ. مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا بۆلۈنگەن يولنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر، كۇچار، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە، سوغدى، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالانلار مەملىكىتىگە (كاسپىي دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن، جەنۇپقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسوپوتامىيە (ئىراقتىكى دىجلى ۋە فىرات ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول - شىمالىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى ھونلار دەۋرىدىن تارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) تۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە

ئوتتۇرا ئاسىيا ، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا ، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن ، جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى (ئىقتىسادى ، مەدەنىي ، سىياسىي ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھونلار ، تۈركلەر ، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھونلار ئارىسىدا ، تۈركلەر بىلەن ئىران ئارىسىدا ، ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا تۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى ، سىياسى جەھەتتىمۇ ئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان يازغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا ، رومالغا ئېلىپ بېرىلاتتى. رومالىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر ماتىسنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن ياللاپ ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى تەكشۈرۈپ چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىئۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە ماتىس ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كىلاۋدى پتولمى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىدە ياشىغان) مارتىئۇس بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەندى : پتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ، ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرىسلەر ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولىغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216 - يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 - يىلىدىن 745 - يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي سۇلالىسى يىلنامىسى ، پىچۇي ھەققىدە قىسسە" دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربكە بارىدىغان يول ئۈچ تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلنامىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 - يىلىدىن 612 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى ياڭدېنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 - يىلىدىن 618 - يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭيىغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ مۇھىم ئەھۋالنى ھېسابقا ئالغان ياڭدې پىچۇي ئاتىلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پىچۇي جاڭيىغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي رايوندىكى (تارىمقىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى ، كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن تارتىپ ياۋروپاغىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دۆلەتلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار ، تاغلار ، دەريالار ، خەتەرلىك ئۆتكەللەر (يول ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇرات توپلىغان. پىچۇي تىتۇپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ "غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا شۇ ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن : "داشاتادىن غەربكە قاراپ مېڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ، بارىكۆل ، تۇرالار (ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ياشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ ، ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ تالاس دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىگە ، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول - تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر ئارقىلىق ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، تاشكەنت ، سەمەرقەنت ، كىيىۈد ، بۇخارا ، مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ، خوتەن ، قاغالىق ، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا) توخارىستان (ئافغانىستان) ، ئىتپالت (ھازىرقى پاكىستان ، شىمالى ھىندىستان) ، بامىيان (ئافغانىستاندا) ، كىبود (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا

بارىدىغان يوللارنىڭ دەۋرىسى بولۇپ ، داشاتا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىچۇي تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 – 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ يوللار غەربىدە شەرقىي روما ئىمپېرىيىسىنىڭ پايتەختى كونستانتىنوپول (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن تارتىپ شەرقتە كورىيىگىچە (ھازىرقى چاۋشىيەنگىچە) بارىدىغان يول ئىدى. پىچۇيىنىڭ "غەربىي رىيوندا يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا ، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى لېنىنىسى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار (كاسپىي دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ئافغانىستان ، تارىم ئويمانلىقى ، جۇڭغار ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۈتۈرۈپ چىقىپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتنىڭ تۇرىغىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلەنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتنىڭ تۇرىقىنى مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىجايىا جاۋا (بۇ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ بۇددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن ، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دېيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى ، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۇەنجاڭ (مىلادىنىڭ 602 – يىلى تۇغۇلۇپ 667 – يىلى ئۆلگەن) نىڭ "تۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۇەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل (مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 645 – يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لويانغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ھىندىستاندا كۆرگەن – بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ "تۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنجى دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"تۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۇەنجاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (ھىندى ، تىبەت رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجايىا جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمنىڭ ئىچىگە پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمىنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت قىلالىمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن پىلەنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلارنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى ، بولمىسا ئۇ ئەجدىراھاغا ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما مەلىكە پىلە قۇرۇتىنى يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان يىپەكتىن شايى – دۈرۈن توقۇپ ، كىيىم – كېچەك تىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى پىلە قۇرۇتنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىنىڭ 440 – يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) پىلە قۇرۇتىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، ياۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان يىپەك ماللارنى ئەتىۋالاپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم – كېچەك كىيگەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك ماللارنى بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى يالغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا ، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر توقىغان يىپەك ماللارنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللاردىن كىيىم – كېچەك كىيگەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن كىتئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن) ، سىترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ 24 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، خولىستۇس ۋىيىگىلى مارۇ (مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، روما تارىخچىسى فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، فىلىپپى (مىلادىنىڭ 23 – يىلى تۇغۇلۇپ

79 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)، كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 – ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) دەپ يېزىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى ("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتئاس بولۇپ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرىسلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىترابون "ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكاندىر ماكىدونىكى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەيس) نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى ئۇنىڭسېرىستونىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان. ھىندىستانغا كەلگەن ئۇنىڭسېرىستونى يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم ئويمانلىقىنى "سىرىسلار دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) توغرىسىدا يۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلا، پىلىنى، ماركسېلىستوس، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىراق ۋە ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن)، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار، سىرىسلار، سىتسىلىكلەر 3 ياشايدۇ. ھىندىلار بولسا جەنۇبتا، سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا، سىرىسلار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىتسىلىكلەر بىلەن ھىندىلار – ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا ياشايدۇ... سىرىسلار دۇنيادا تەڭدىشى تېپىلمايدىغان سەمىمى، سادىق ئادەملەر، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ، سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" [1] دەپ يازىدۇ. مىلانىڭ سىرىسلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى. ئەمەلىيەتكە دەلمۇدەل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار. (1) مىلا ئېيتقاندا، ھىندىستان سىرىسلار (ئۇيغۇرلار – ئا) نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلا "سىرىسلار سودا قىلغاندا، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى خەلقلەردە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "تىلىسز سۇدا" نى كۆرسىتىدۇ. [3] مىلا "سىرىسلار مالنى قۇملۇققا قويىدۇ" دەيدۇ. مىلا ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئويمانلىقىدىكى قۇملۇق – چۆلىنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى تېرىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددىي ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنى "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى مىلا بەرگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىنى مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر... ئۇلار كىمخاپ، تاۋاق – دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ... سىرىسلار مۇلاھىم، تارتىنچاق كېلىدۇ." [4] پىلىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلار، بوي – تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز، چاچلىرى قىزىل، كۆزلىرى كۆك، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. جەتتىن بارغانلار، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. جەتتىن بارغانلار، ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ، سىرىسلارنىڭ ماللىرىنىڭ يېنىغا قويىدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال ئالماشتۇرۇلىدۇ." [5] پىلىنىنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا، سىرىسلارنىڭ يىپەك ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىنىنىڭ، سىرىسلارنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە. بۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا بەكمۇ يېقىن بولغان ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز، قىزىل چاچ" [6] دەپ يازغان بولسا، قىرغىزلارنى "چىرايى ئاق سۈزۈك، قىزىل چاچ، كۆزلىرى كۆك" [7] دەپ يازغان. پىلىنى، رىم ئات سۆڭەكلىرىنىڭ تەپشى – ئىشەرەت، كەيپ – ساپاغا بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ، بايلىقلارنى ھەددىدىن ئارتۇق بۇزۇپ – چېچىپ، ئەخلاقى جەھەتتە بەكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى، ئۇلارنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ تاۋار – دۇردۇنلاردىن تىكىلىدىغانلىقى، سىرىسلار دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ئۈچۈن رىم تىللىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ – ئا) سىرىسلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "دۆلىتىمىزنىڭ تىللىرىدىن ھىندىستان سىرىسلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەر يىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون سىتتىر كىيىس (رىم تىللاسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇللار، دۆلىتىمىزدىكى ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى دېمەكچى) نىڭ بۇزۇپ – چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ." [8] پىلىنىنىڭ "تەبىئەت تارىخى" دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا، روما ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ تەپشى – ئىشەرەت، كەيپ – ساپالىق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان يىپەك ماللارنى سىرىسلارنىڭ ئالغان بولسا، دورا – دەرەمەك، ئۇنچە – ياقۇتلارنى ھىندىستاندىن، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەر يىلى روما پۇلىدىن يۈز مىليون سىسسىستىركىيىس (رىم تىللاسى) روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ

ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىسلىقلاردىن سېتىپ ئالدىغان يىپەك ماللار ، ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن ئالدىغان دورا - دەرەمەك ، ئۈنچە - ياقۇت ، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يۇنان ئالىمى كىلاۋدى پىتۇلىيىمى "جۇغراپىيە" ناملىق ئەسىرىدە ، سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ تەبىئىي شارائىتى ، قانداق خەلقلەر ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : " سىرىسلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىستىيە بولۇپ ، ئۇ ئىمماۋس [9] تېغىنىڭ سىرتىدا ، شىمالىي چېگرىسى نامسىز يەر..... شەرقى چېگراسىمۇ نامسىز يەر. .... جەنۇبىي بولسا ، ھىندىستاندىكى گانگى دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ." [10] پىتۇلىيىمى ، سىرىسلار دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس ( ) دەرياسى بولۇپ ، ئۇ ئاۋشاتىستان ۋە ئاسىرمان ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى باۋتس دەرياسى بولۇپ ، ئۇ كاسىيان ( ) ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. [11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى ، كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پىتۇلىيىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتۇلىيىمىنىڭ ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان ئالىمى ماركسلىنوس (مىلادىنىڭ 380 - يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا : "شەرقتە سىرىسلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئىي توسۇقنى شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىسلار شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى ، كەڭتاشا ۋە باي. غەربتە سېستىيە بىلەن چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن پامىر تاغلىرى كۈزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگرىسى ھىندى ۋە گانگى دەرياسىغىچە بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ ھەممىسى ئېگىز ، يوللىرى تىك قىيالىق ئەگرى - بۈگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك ، ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە باۋتس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ.... سىرىسلەر تىچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال - ياراق تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم ، ياۋاش ، قوشنا دۆلەتلەرنى پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل ، ھاۋاسى ساپ ، پاكىز ، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ. قاتتىق بوران چىقمايدۇ. ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى كۆرگىلى بولمايدۇ." [12] ماركسلىنوس يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلىقلار ئاددى - ساددا ياشاشقا ئادەتلەنگەن. ئۇلار خالى جايىدا ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش - كېلىش قىلىشنى ئانچە ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر - بىرىگە بېقىشىپلا باھاسىنى توختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ." [13] يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇلاسەنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتتىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى ، يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى) دەپ تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئىي شارائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللىرى ، ئېقىلىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلىرىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستېمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان خەلقنىڭ ئۇيغۇر شەكىللىكىنى ، ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ شەرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئەگەر ، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلىمىغان بولسا ، "جاھاننىڭ مەر - مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا بولغان ئېھتىياجىنى قامدىيالماي بولاتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا ، يىپەك توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقتىكى ئارتۇقچىلىقىدىن ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ. يېقىنقى يىللاردا ، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 - ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى "نەسبەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ بولغانكى ، شۇ چاغلاردا تۈز يوللۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىياش گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل

چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن ، ئارقاقتىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ توقۇمىچىلىق ھۈنەرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى (كىمخاپلارنىڭ ئارقىسىدىن گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى - ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن بولسا كېرەك. "[14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى يۇڭ توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى ، شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر پاكىتمۇ بار : يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلەر ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە.... مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا پىلە قۇرۇتىنى ۋە ئۆزىمە دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى." (يادىكارلىق 40 - بەت). مانا بۇ پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى") مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا تۇرپان رايونىدىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن يالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل - كېسىل رەت قىلىنىشى ، خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى ، قەدىمكى چاغلاردا جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىغا ، ئۇيغۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخى يىلنامىلىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىدە خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان بولسا ، تارىخىي پاكىتلار بويىچە ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ قىلىنسا ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ، خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماستىنلا ھېچقانداق بانا - سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن گاھ ئاقىلىپ ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 - يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 - يىلى ، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ، مىلادىنىڭ 97 - يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120 - يىلى رومالىق بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنىغا كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىنىڭ 1660 - يىلى روما ئېمپىراتۇرى ماركۇس ئاۋرېل (مىلادىنىڭ 161 - يىلىدىن 166 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنىغا چىقىپ ۋېيتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادىنىڭ 147 - يىلىدىن 167 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى ، كەرەك مۈڭگۈزى ، ياۋۇت قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى تارىخىي پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (يۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان)دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومانلىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 - يىلىدىن باشلانغان بولسا) رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا تارقىلىشى [تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ ، شايى ئاۋاز ، دۇرۇتلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن رومانا) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسلەر ئېلى)دىن بارغانلىقى ، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۈم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلاتلىرىدىن بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى

كەڭ مىقياسىدا قانات يايدىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 624 - يىلى تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ 460 - يىلىدىن 640 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى كوي ۋىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يايغۇ خاقانىنىڭ رۇقسىتىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ 618 - يىلىدىن 627 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا - سالاملىرى ئىچىدە شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۈچۈكلەر ، قارا تۈلكە موينىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روما بىلەن قىلغان سودىلىرىدا رومانىڭ نەسىللىك ئىتلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر ، دورا - دەرملەر ، زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى ، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن ، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى ، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 647 - يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن . تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى قىلىشتا تۈرك خاقانىنىڭ رۇخسىتىنى ئالاتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا يولىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.

ھەر يىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم تىللاسىغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئىمپېراتورلىرى) ئېلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئىقتىسادىغا لازىم بولىدىغان كىمخاپ ، شايى ، تاۋار ، دورىلارنى قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ - ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ : 6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس ( ) "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلە قۇرۇتىنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى."

6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى تىتوخاۋۇس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق ھىلە بىلەن ئۇغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئىمپېرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 - يىلىدىن 1451 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئىمپېراتورى ئۇلۇغ پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئىمپېراتور بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومانلىقلار پىلە قۇرۇتىنى بېقىپ ، يىپەك ماللارنى ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. تىتوخاۋۇس مۇنداق دەپ يازىدۇ : "ئىمپېراتور پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي رومانلىقلار پىلە بېقىشنى بىلمەيتتى. ھىلىقى ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق سىرىسلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرىسلەر ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك ھاسسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۈستىلىق بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار كېلىش بىلەنلا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۆزىمە يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن پىلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى يەپ چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان ، ئۇچىدىغان بولغان ، رومانلىقلار پىلە بېقىپ ، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن پوستىئان تۈركلەرگە (كونستانتىنوپۇلغا - ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور) رومانلىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاڭ - تاڭ قېلىپ چۇچۇپ كەتكەن."

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان ماللارنىڭ ئىچىدە ئاساسى سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ يالغانلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ سىرىسلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى ئۇغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر - بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتتۈم. مېنىڭچە شۇ پاكىتلار يىتەرلىك بولسا كېرەك.

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يالغۇزلا ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا قالماستىن، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر - بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شاتلىق مەدەنىيەت يارىتىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك روللارنى ئوينىغان. خەلقئارا سودا يولىدا سودا كارۋانلىرى، ئەلچىلەر، سەيياھلار غەربتىن شەرققە، شەرقتىن غەربكە مۆكەدەك ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىگەن قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ تۇراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق توۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى، مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ ئۆتكۈنىمىزدەك مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ مەخپىي ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشكىنى ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىتان (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشكەن. پوستىتان ئەگەر ئىرانلىق راھىپ پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى سىرىسىلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنتام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇرىدى بولغانلىقى، پوستىئاندىن ئالىدىغان قىممەت باھالىق ئىنتامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن، سىرىسىلەر ئېلىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 - يىلى) غەربنىڭ سۈزۈك، رەڭلىك شىشە ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رەڭلىك شىشەنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۇزۇندىن بېرى رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 - يىلى ياۋچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار مۇنداق: "شىمالى سۇلالىلەر تارىخى"دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى تۇياتاۋنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 - يىلى ئۇنىڭ پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ كىشىلەر غەربنىڭ رەڭلىك شىشەلىرىدىنمۇ ياقرىق، چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك شىشەنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشەلەر دېيىشكەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى رەڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە، يۇنانلىقلارنىڭ رەڭلىك شىشەنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پاچاقلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي پاكىتلار بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئىي مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇياتاۋ شىمالى ۋېي خاندانلىقىنىڭ پايتەختى دانتۇغا كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا تۇياتاۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگەتكەن مەجبۇرلىغان ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشەنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان مەدەنىيەت ئۇغرىلىرى، جاسۇسلىرى بولسىمۇ، مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ خەنزۇدىن ناھايىتى قەدىرلەپ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغلار، بىدىلىكلەر پەيدا بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتنىڭ ئاساسلىق يەم - خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئات بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغلاردا خەنزۇدى ھونلار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىدەدىن باشقا يەنە زىغىر، قارامۇچ، پىياز، تۇرۇپ، قوغۇن، تاۋۇز، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ چاغدا ياڭاق بىلەن ئانار كۆچىتىمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن

ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىگىچە پاختىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 - ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىگىت) تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار پاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى. قەدىمكى چاغلاردا قۇنقاۋ ، پىيا ، بالابار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا ، داپ ، نەي ، سۇناي قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ، ئوتتۇرا ئاسىيادىن (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى (581 - 618) ، تاڭ سۇلالىسى (618 - 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 - يىلى كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بېكە (مەلىكە) لىرىدىن ئاسىنا بېكە ، شىمالى جۇ سۇلالىسى (557 - 581) نىڭ خانى جۇشۈەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ، تۈرك خاقانلىقىنىڭ پايتەختى ئۇتۇ كۈندىن چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسىنا بېكە بىلەن بىللە سۇ جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇلالىسى ۋاقتىدا (581 - 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ يەككە تۇۋەن ، نامراتلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كۆرىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەتتە خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كۆرىيە مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 - 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسىدا 640 - يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدزا مۇزىكىسى ، 8. كۆرىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ، ئۇيغۇر مىللى ھەيكەلتاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەللەر ، نام سىزما رەسىملىرى ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى ، 7 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىڭ تاڭ سۇلالىسى پادىشاھى لى شىمىننىڭ (627 - 649) تەكلىۋىگە بىنائەن شىئەنگە كېلىپ ساكيامۇنىڭ تىپىك سۈرىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسسامللىرى بۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىزىڭ

رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى رەسسامچىلىقتا) تەڭدىشى يوق رەسسام ئىدى. جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ قاراش تولمۇ بىمەنلىك بولىدۇ. بۇددا دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست، راھىبلار 3 – ئەسىردىن باشلاپ بۇددا دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان، شائىر كوماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش يېتەرلىك. كوماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 – يىلى تۇغۇلۇپ 431 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقتىدا دادىسىغا ئەگىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزم ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا بۇددىزم تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىنيايانا دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ، ئىككى ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ مەزھەپ ئىچىدىن خىنيايانا مەزھىبىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان چاغدا قەشقەردە شورى ئاسامما ئاتلىق بۇددا راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزھىبىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىنيايانا مەزھىبىدىن ئاز كەچكەن. كوماراجىۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە ئاجايىپ بىر راھىپقا يولۇققان، ئۇ راھىپ ئۆزىنى دۇنيادا تەڭداشسىز راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە ماختىنىپ : "ئەگەر بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ راھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ قويدۇ. بۇ ۋەقە غەربتىكى بۇددا دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ پەخىرلىنىش ھېس قىلىپ كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا – ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى ئىززەت – ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكاللايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 – يىلى ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئۇيىغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى) پۇختا، مۇكەممەل، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان ناھايىتى قالايمىقان (ئاساسەن ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى. جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ نادان، ساددا خەلقلىرىنى ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيدىغان پاسسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان يۇۋاش پۇقرالارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ھىچنەرسىگە قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. بۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن خانلىقى (384 – 417) نىڭ خانى ياۋشىيىن (مىلادىنىڭ 394 – يىلىدىن 415 – يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 401 – يىلى كوماراجىۋانى تەكلىپ قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكاللىغان. ياۋشىيىننىڭ يارىتىپ بەرگەن كەڭ ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان كوماراجىۋا شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس بەرگەن. ياۋشىيىن دائىم ئىبادەتخانىغا بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "دانىشمەن – ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان. كوماراجىۋا شىئەندە بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا نامىلاردىن 384 جىلىدلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا بەدىئىيلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ راۋان، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ، چۈشىنىشلىك بولغان. كوماراجىۋانىڭ دىن، پەلسەپە، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ، ئۇلۇغ بۇددىست، پەيلاسۇپ، داڭلىق تەرجىمان، ئالانتلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان. خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا، قەدىمكى چاغدىن تارتىپ 15 – ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى ماگېلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى) يالغۇزلا غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق، يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۇجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران، ئەھمەتلەر سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، گىرىك باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، ياۋچىلار دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، ئاق ھون ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا قاتناشقان بولسا، تۈرك خانلىقى

دەۋرىدىكى (552 - 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.